

Emmi Liinalaakso

IHMISEN PAIKKA ILMAN KARTTAA

Saagojen välittämä spatiaalinen maailmankuva

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatin tutkielma
Helmikuu 2021

TIIVISTELMÄ

Emmi Liinalaakso: Ihmisen paikka ilman karttaa. Saagojen välittämä spatiaalinen maailmankuva
Kandidaatin tutkielma
Historian tutkinto-ohjelma
Tampereen yliopisto
Helmikuu 2021

Tämän kandidaatintutkielman tarkoituksena on selvittää saagojen ilmentämän spatiaalisuuden kautta, miten aikalaiset kokivat ympäristöään maantieteellisesti. Tutkimuksen motiivina on kiinnostus vanhoihin karttoihin ja pohdinta, miten sijainti maan pinnalla käsitettiin ennen karttojen yleistymistä. Hypoteesina esitetään, että menneisyyden ihmisten maantieteellinen käsitys sijainnistaan poikkesi nykyajan spatiaalisesta ymmärryksestä. Tutkimusidea johti poikkitieteelliseen tutkimusotteeseen, jossa historian tutkimuksen rinnalle vaikutteita ovat tuoneet käyttäytymismaantiede ja ympäristöpsykologia.

Lähdeaineistona on käytetty norjalaista 1100 -luvun saagaa Historia Norwegiaeta. Tutkittava aikakausi rajaantuu viikinkiajan loppuun ja kristittyjen pohjoiseen kolonisaatioaikaan, ja tutkittava kulttuurialue Skandinaviaan. Aikakausi on käsitteellistetty kartattomaksi ajaksi, jolloin kartoilla ei ollut samanlaista merkitystä ihmisten arjessa ja maantieteellisessä ymmärryksessä kuin nykyään.

Saagatutkimuskirjallisuutta tarkastelemalla on rakennettu maantieteellisten maailmankuvien kontekstia, varhaiskeskiajan todellisuutta, jossa sekä skandinaavinen mytologia että kristinusko vaikuttivat rinnakkain. Tutkimus osoittaa, että molemmissa maailmankatsomuksissa oli samankaltaisuutta, kehämäistä paikan tajua, jossa tuntematon ja outo oli toiseutettu myyttisille reuna-alueille. Voidaan myös nähdä, miten eurooppalaisten karttojen historia kytkeytyy eurooppalaisen maailmankuvan muotoutumiseen.

Tutkimuksessa tarkastellaan Historia Norwegiaeta sisällönanalyysin keinoin, kategorisoimalla paikkaan ja liikkumiseen liittyviä asiasanoja ja tulkitsemalla syntyneitä tuloksia. Sisällönanalyysin tulokset tukevat maantieteen esittämää teoriaa siitä, että ihmisen kyky hahmottaa paikkansa kartalla ei ole historian, luontainen kyky, vaan opittu taito. Historia Norwegiae ilmentää todellisuutta, jossa ympäristön hahmottaminen pelkästään silmän tasolla on muuttumassa, ja nykyeurooppalainen lintuperspektiivin käsittäminen mahdollistuu. Merkittävää on, että karttaprojektion kautta käsittäminen ei realisoitu piirretyiksi kuvakartoiksi vielä 1000-luvun Skandinaviassa, vaikka kirjoitettu teksti ilmentää kykyä karttamaiseen ajatteluun.

Avainsanat: Skandinavia, saagakirjallisuus, viikinkiaika, spatiaalisuus, maantieteellinen maailmankuva

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
1.1 Aihe ja tutkimuskysymys	1
1.2 Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	3
1.3 Näkökulma ja metodi.....	6
1.4 Keskeiset käsitteet	7
2 Saagojen maailmankuva ja maantieteelliset teemat	8
2.1 Maantiede erilaisissa viitekehyksissä.....	8
2.2 Maan piirin reunalla toinen todellisuus	9
2.3 Käyttäytymismaantiede ja ympäristöpsykologia	11
3 Maailmankartat	12
3.1 Maailmankarttojen historiaa	12
3.2 Historia Norwegiaen kirjoittajan tieto maailmankartoista	14
3.3 <i>Muutamalla yksinkertaisella vedolla kirjoittaja piirtää kartan</i>	16
4 Spatiaalisten ilmaisujen analysointia	18
4.1 Analyysin tutkimuseettisiä näkökulmia	18
4.2 Lintuperspektiivi paljastuu	19
4.3 Horisontaalisuuden ilmeneminen	20
4.4 Kartattomasta ajasta kohti karttojen aikaa	22
5 Johtopäätökset.....	23
Lähteet ja kirjallisuus	25
Kuviot	28
Taulukot	28
Liitteet	29

1. Johdanto

1.1 Aihe ja tutkimuskysymys

Skandinaavinen viikinkiaika ja yleisesti pohjoiseurooppalainen rautakausi on kiinnostanut etenkin populäärikulttuurin alueilla viime vuosina. Näkökulmia aiheeseen löytyy laajalti, viihdetuotannosta arvostettuihin tieteellisiin ja kansainvälisiin tutkimuksiin. Viikinkiaika on historiantutkimuksen traditiossa määritelty yleensä noin 800-luvulta 1200-luvulle kestäneeksi ajanjaksoksi ja paikallistettu nykyisten Norjan, Ruotsin, Tanskan ja Islannin kulttuureista käsin lähteneiksi.

Viikinkiaikaa voidaan tutkia arkeologisin ja kielitieteellisin metodein tai historiallisten lähteiden avulla, ja kirjallisten lähteiden runsaus onkin hedelmällistä tutkijalle. Viikinkiaikana ja varhaiskeskiajalla tuotetut saagat, skaldit ja Edda-runous avaavat aikaikkunan noin 1000 vuotta sitten eläneiden, pohjoismaisten ihmisten kokemus- ja uskomustodellisuuteen. Tutkimukseni liittyy saagatutkimukseen tarkastelemalla spatiaalisuuden¹ kokemista saagojen tapahtuma- ja kirjoitusajankohtana.

Tutkimuksessa käytän käsitettä *kartaton aika* kuvaamaan sitä kontekstia, jossa saagojen tapahtuma- ja kirjoitushetkellä eläneet ihmiset elivät. Kuten moni muukin historiasta kiinnostunut ihminen, olen myös itse hyvin mieltynyt vanhoihin karttoihin. Kiinnostus kartografiaan on kuitenkin herättänyt mieltä vaivaavia kysymyksiä, kuten sen, miten ihmiset hahmottivat ympäristöään ennen karttojen yleistymistä. Kysymys konkretisoituu, kun tarkastellaan sitä, miten esimerkiksi skandinaaviset hallitsijat valloittivat ja hallitsivat suuria alueita 900–1200 -luvulla Pohjois-Euroopassa, vaikka esimerkiksi ensimmäiseksi tulkittu kartta Suomesta, Olaus Magnuksen *Carta Magna*, valmistui vasta vuonna 1539. Tämä hallinnollinen kartattomuus on universaali historiallinen ilmiö, vaikka rajaankin tutkimukseni Skandinavian alueelle ja ajalle ennen uutta aikaa, uuden maailman löytymistä ja länsimaisen oppineiston maailmankuvan mullistumista eli kartografian merkityksen muuttumista². Näin ollen *kartaton aika* ei tarkoita aikaa, jolloin karttoja ei olisi ollut olemassakaan, vaan ajanjaksoa, jolloin kartoilla ei ollut nykyisen kaltaista merkitystä ihmisten arkielämässä.

¹ Spatiaalisuus tässä tutkielmassa viittaa mm. Kaivola & Riekkisen (2003) ja Yi-Fu Tuanin humanistiseen käsitykseen ajan ja paikan tajusta ja kokemisesta (1977). Kts. Keskeiset käsitteet ja Käyttäytymismaantiede ja ympäristöpsykologia.

² Nurminen 2015, 11 – 22.

Tutkimusintressinäni on tarkastella sitä, miten ihmiset kokivat ympäristönsä käsitteellistämälläni *kartattomalla ajalla*. Väitän, että varhaishistoriallisella ajalla, jolloin karttoja ei käytetty oman sijainnin hahmottamiseen, ihmiset kokivat sijaintinsa maantieteellisessä todellisuudessa toisin kuin nykyään. Hypoteesini on, että *kartattomalla ajalla* ihmisten kokemus todellisuudesta oli horisontaalinen ja tämä "toimijuus silmän tasolla" vaikutti siten, että alueet määriteltiin niissä elävien heimojen tai kulttuurien mukaan, luonnonresurssien mukaan (pyyntimaat) tai luonnonmuodostelmien mukaan (suuret järvet, vuoret, joet). Näin ollen hallitsija saattoi olla esimerkiksi "Laatokan pohjoispuolen karjalaisten" kuningas, jolla oli oikeus saada verona osa Laatokan pohjoispuolen karjalaisten pyyntimaiden tuotosta, mutta ei siis kartalle piirretyn alueen hallitsija.

Tarkastelen tutkimuksessani hypoteesini toimivuutta kahdella tavalla; tutkimuskirjallisuudesta tukea etsien ja koetellen teoriaa analysoimalla primäärilähdettä. Uskon että esimoderni maantieteellinen maailmankuva ilmenee parhaiten tutkimalla tietyn aikakauden ja kulttuurin tuottamia käsityksiä ympäröivästä todellisuudesta. Saagat tarjoavat tähän ihanteellista materiaalia koska liikkuvaisena kulttuurina skandinaavien historialliseen kirjallisuuteen on tallennettu runsaasti paikkoihin ja paikkakohtaisiin identiteetteihin liittyviä ilmaisuja. Lähteeksi on valikoitunut saaga *Historia Norwegiae* (myöhemmin *Historia Norwegiae*), anonyymin kirjoittajan 1100-luvulla kirjoittama teos, Inger Ekremen & Lars Boje Mortensenin englanninkielinen editio (2003), Peter Fisherin kääntämänä³.

Helsingin yliopiston dosentti ja Kansalliskirjaston keskiaikaisten aineistojen kokoelmanhoitaja, tutkija Jaakko Tahkokallion mukaan⁴ johtavia saagatutkimuksen asiantuntijoita Suomessa on historian tutkija Sirpa Aalto, jonka tutkimuksia hyödynnän tutkielmassani tutkimuskirjallisuutena Tahkokallion asiantuntijuuden lisäksi⁵. Maantieteellistä ymmärrystä näkökulmana on käytetty maantieteen lisäksi folkloristiikassa, ympäristöpsykologiassa, arkkitehtuurissa ja historian tutkimuksessa kuten Seppo Knuutilan et al. toimittamassa, kokemushistoriallisessa *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu* (2006) -teoksessa⁶. Suomalaista maantiedon historiaa on käsitelty *Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta tielaitosta* (1999) -kokoelmassa, jonka julkaisuista olen käyttänyt

³ Ekrem & Mortensen, käänt. Fisher 2003. Myöhemmin viitataan *Historia Norwegiae* alkuperäisiin kopioihin perustuvaan, latinankieliseen, Ekremen ja Mortensenin tulkintaan käsikirjoituksista ja Fisherin käännökseen tulkinnasta käyttämällä lähdeviitettä *Ekrem & Mortensen, Fisher 2003*.

⁴ Tahkokallio 2020. Sähköpostiviesti. Kysyin neuvoa saagakirjallisuudesta Jaakko Tahkokalliolta, vastattu 12.3.2020. Tahkokallio mainitsi myös Theodore M. Anderssonin, mutta keskityn tutkielmassa saagatutkija Sirpa Aallon tutkimuksiin niiden hyvän käytettävyyden takia. Esimerkiksi *Johdatus saagatutkimukseen (2019)*- ja *Keskiajan avain (2009)*-teosten anti on tarkoituksenmukaisempaa tässä tutkielmassa. Anderssonin tutkimuksia ovat mm. *The Problem of Icelandic Saga Origins : a Historical Survey* (1964).

⁵ Viittaus sekä kirjalliseen että audiovisuaaliseen tuotantoon, kts. Tahkokallio 2009 & 2016.

⁶ Knuutila, Seppo., et al. 2006.

muun muassa Marko Nenosen keskiaikaista liikkumista koskevaa artikkelia⁷. Saagojen ilmentämää spatiaalisuutta ja sen ulottuvuuksia on tutkinut mm. Tarton yliopiston professori Daniel Sävborg⁸. Maailmankarttojen ja niiden historian osalta tutkielmaan on käytetty Marjo Nurmisen toimittamaa *Maailma piirtyy kartalle: tuhat vuotta maailmankartan kulttuurihistoriaa* (2015) -teosta⁹.

Maantieteen osalta suomalaisessa tutkimuksessa on paljon siteerattu Tiina Kaivolan & Hannele Rikkisen teosta *Nuoret ympäristöissään: lasten ja nuorten kokemusmaailma ja ympäristömielikuvat* (2003)¹⁰, jota käytän myös itse maantieteellisten ilmiöiden ja kehysten käsitteellistämisen apuna, ja kansainvälisesti arvostettua, alun perin vuonna 1977 kirjoitettua Yi-Fu Tuanin *Space and Place: the Perspective of Experience* (2001) -teosta¹¹. Tutkimusmetodinä käytän sisällönanalyysia ja nostan aineistosta esimerkiksi ilmansuuntiin ja paikkoihin liittyviä avainsanoja. Pysin hahmottamaan 1100-luvun skandinaavista maantieteen ymmärrystä analysoimalla tuloksia.

1.2 Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Islantilaiset saagat, eddat ja skaldit edustavat noin 900–1200 -lukujen muinaisnorjalaista ja -islantilaista kulttuuria. Ne ovat sekoitus todellisten tapahtumien, paikkojen ja henkilöiden kuvauksia ja fiktiivisiä tarinoita ja myyttejä ja niissä ilmenee varhaiskristillinen vaikutus suullisen perimätiedon rinnalla. Validina lähdeaineistona niitä voidaan käyttää silloin kun tutkimuskysymys koskee sitä, miten asioita koettiin saagojen kirjoitushetkellä. Saagat ovat hedelmällinen aineisto, koska ne ovat aikalaisten kirjoittamia tai vain joitakin vuosisatoja niissä esiintyvän kulttuurin jälkeen. Kuten Sirpa Aalto sanoo teoksessa *Keskiajan avain: Saagojen "lähdearvo on siinä, että ne voivat toimia lähteinä kirjoitusajankohdan aatemaailmaan."*¹²

Saagojen tutkimushistoriassa tulkintoja ovat ohjanneet kunkin aikakauden kulttuurinen konteksti ja tutkimustrendit. 1600-luvulla antikvaarinen käsikirjoitusharrastus johti saagojen keräilyyn pohjoismaissa.¹³ 1700–1800 -luvulla kehittyivät lähdekritiikki ja erilaiset tutkimusnäkökulmat saagojen tutkimuksessa kuten annalistinen ja antropologinen suuntaus, jonka mukaan

⁷ Nenonen 1999, 274–334.

⁸ Sävborg esim. 2018, 194–205.

⁹ Nurminen 2015.

¹⁰ Kaivola & Rikkinen 2003.

¹¹ Tuan 2001.

¹² Aalto 2009, 72.

¹³ Aalto & Kanerva 2019a, 25.

keskiaikaislähteitä tarkastelemalla voidaan tutkia keskiajan yleistä mentaliteettia. Saagatutkimus tunnusti myös folkloristisen ajatuksen suullisen perimätiedon muuntumisesta ja sen merkityksestä.¹⁴

Sekä islantilais- että kuningassaagojen käytettävyyttä historiantutkimuksen lähteenä on pidetty melko hyvänä. Tutkimuskirjallisuudessa on maininta havainnosta, että suullinen muistitieto voi säilyä suhteellisen muuttumattomana useita vuosisatoja, jos se on koettu yhteisössä tärkeäksi, kuten Viininmaan saagoihin sisältyvä tarkka pohjoisamerikkalaisen alueen maantieteellinen kuvaus. Luonnollisesti saagoja tulee tulkita myös oman aikansa kirjallisina tuotteina, joihin vaikuttaa kirjoittajan oma tietämys aikansa latinankielisestä kirjallisuudesta ja klassikoista. On oleellista tiedostaa, kuinka paljon saagat kertovat kirjoittamishetken vs. saagojen tapahtuma-ajan kontekstista. Tämän tutkielman kannalta kuitenkin useimpien saagojen tapahtuma-aika (n. 800–1000 -luvut) ja niiden kirjoittamishetki (1100–1300 -luvut) sijoittuvat molemmat käsitteellistämälläni *kartattomalle ajalle*, joten tutkimuskysymyksen kannalta ajoittamisella ei ole niin suurta merkitystä.¹⁵

Saagatutkimus on kategorisoinut saagat eri genreihin; kuningassaagat, islantilaissaagat, aikalaissaagat, muinaissaagat, ritarisaagat ja Edda- ja skaldirunot. Historia Norwegiae kuuluu tässä jaottelussa kuningassaagoihin, tarkemmin määriteltynä kuningassaagojen suorana edeltäjänä toisen latinankielisen teoksen, Theodoricus Monachuksen *Historia de antiquitate regum norwagiensium*, kanssa. Kuningassaagat eroavat aikansa mannereurooppalaisista vastineista, kronikoista ja historioista sisältäen erityisen yhdistelmän suullista perintöä ja latinankielisen kirjallisuuden muotoa. Niiden voidaan päätellä olevan jatkumoa Norjan kuninkaita listaavista kronologioista. Saagoja on kirjoitettu sekä muinaisnorjaksi, muinaisislanniksi ja latinaksi. Tutkimuskirjallisuudessa on pohdittu, onko käytetty kieli kytköksissä yleisöön ja kansankieliset saagat tehty rahvaan kuultaviksi ja latinankieliset teokset tarkoitettu oppineiden käyttöön.¹⁶

Historia Norwegiae tekijää ei tiedetä, mutta se on osa 1100-luvun lopun skandinaavista, latinankielistä traditiota, luultavasti ennen vuotta 1178 kirjoitettu. Anonyymi tekijä on luultavasti ollut munkki tai muu kirkon palveluksessa työskennellyt oppinut. Historia Norwegiae voidaan sijoittaa kuningassaagojen kehityksessä toiseen vaiheeseen, ns. synoptisten¹⁷ teosten saagakategoriaan, ja se on rakenteeltaan Norjan kuninkaiden historia (sisältäen myös kertomuksen

¹⁴ Aalto & Kanerva 2019a, 27.

¹⁵ Kanerva 2019a, 87.

¹⁶ Aalto 2019, 46–55, Aalto & Kanerva 2019a, 41–42.

¹⁷ Aalto 2019, 50. *Synoptiset* tässä tarkoittaa samankaltaisesta näkökulmasta tarkastelevat teokset.

Norjan maantieteestä ja Norjan, Orkney-saarten ja Skotlannin historiasta). Saaga päättyy kuningas Pyhän Olavin (n. 995–1030) Englannista tulon vuonna 1015, mutta sen arvellaan alun perin jatkuneen pidemmälle. Kirjoittaja on käyttänyt todennäköisesti lähteinään Honorius Autunilaisen (n. 1080–1154) ja Solinuksen (200-luku) teoksia ja Adam Bremeniläisen (k. 1081/1085) *Gesta hammaburgensis ecclesiae pontificumia*.¹⁸

Historia Norwegiae on primäärilähteenä ja materiaalisesta näkökulmasta tarkasteltuna tulkinta kokoelmasta fragmentteja. Saagoissa ja muissa varhaiskeskiajan kirjallisuuden tuotteissa tämä on tyypillistä. Munkkien ja muiden kirkonmiesten käsin pergamentille kirjottamat tekstit kopioitiin käsin yhä uudelleen, ja pergamenttia käytettiin huoletta uusiokäyttöön, muiden kirjoitusten paperina tai käärepaperina. Varhaiskeskiajan kronikat ja saagat eivät siis ole muuttumattomina, yhtenäisinä ja samankaltaisina säilyneitä kappaleita, vaan alun perinkin kommentaarein, lisäyksin ja poistoin kasattuja teoksia. Saman kirjan versioita on ollut useita, eikä kirjoittajan oman tekstin ja muista lähteistä otettujen tekstien erottelu ollut olennaista¹⁹.

Historia Norwegiae on olemassa pääosin yhdessä säilyneessä käsikirjoituksessa, joka on Dalhousien jaarlin yksityisomistuksessa Skotlannissa. Latinankielinen käsikirjoitus on luultavasti 1500-luvun alussa laadittu, ja siitä on jäljellä sivut 1–12. On olemassa myös kaksi muuta käsikirjoitusta, joissa on osia Historia Norwegiaesta. Käsikirjoituksen julkaisi ensimmäisen kerran Peter Andreas Munch (1810–1863) vuonna 1850 nimellä *Symbolæ ad Historiam Antiquiorem Rerum Norwegicarum*. Pääeditio teoksesta oli pitkään Gustav Stormin (1845–1903) vuonna 1880 julkaisema versio, ensimmäisen englanninkielisen käännöksen tekivät Debra Kunin ja Carl Phelpstead vuonna 2001 ja tässä tutkielmassa käytetty Inger Ekremin & Lars Boje Mortensenin editio on uusin, kriittinen editio kommentaareineen.²⁰

Tässä tutkimuksessa käytetty editio on syntynyt Inger Ekremin (1938–2000)²¹ aloitteesta. Hän ehti ennen menehtymistään kirjoittaa lähes kokonaisen käsikirjoituksen, ja edition kääntäjä Peter Fisher keskusteli hänen kanssaan monista edition käännöskohdista. Lars Boje Mortensen päätti tehdä Historia Norwegie-editiosta rakenteesta kolmiosaisen, jossa on Mortensenin johdanto, Mortensenin ja Ekremin editoima Historia Norwegiaen latinalainen (vasemmalla) ja Fisherin kääntämä

¹⁸ Aalto 2019, 46–52.

¹⁹ Aalto & Kanerva 2019a, 32–38, Kanerva 2019c, 194–195.

²⁰ World Heritage Encyclopedia & Lindow 2005.

²¹ BnF Data.

englanninkielinen (oikealla) teksti, Mortensenin ja Ekremin kommentaari ja lopuksi Ekremin essee koskien Historia Norwegiaen ajoittamista ja tarkoitusta.²² Ekremin essee on sijoitettu loppuun erillisenä siksikin, että Mortensen esittää itse johdannossa eriävän näkemyksen Historia Norwegiaen kirjoittamisajankohdasta.²³

Tässä tutkielmassa on käytetty ko. editiota koska se on uusin, kriittinen editio, ja kuten Skandinavian historian tutkija John Lindow Berkeleyn yliopistosta arvostelussaan sanoo, *erinomainen panos Historia Norwegiaen tutkimukseen*. Fisherin käännöksestä Lindow esittää ylistävän arvion sanomalla sitä lähes täydellisen tasapainoiseksi alkuperäisen ja luettavan englannin välillä. Teoksen kommentaari on tasaisen korkealaatuista ja editiossa on pyritty rekonstruoimaan alkuperäistä kieltä huomioimaan keskiaikaiselle latinalle tyypillisiä käytäntöjä.²⁴ Edition kriittisen luonteen takia (apparaatti, laajasti tulkintaa ja kommentaaria, Munchin ja Stormin editioista eriävät tulkinnat selitetään) sitä voidaankin käyttää sekä lähteenä että tutkimuskirjallisuutena.

1.3 Näkökulma ja metodi

Saagoissa on olennaista sisäistää, että niiden totuudellisuus suhteessa tapahtumiin ja ihmisiin on toisarvoista. Saagat on tulkittu suullisen perimätiedon jatkeeksi, jotka esittelevät tietyn yhteisön merkityksellisinä pidettyjä asioita. Tutkimuskirjallisuudessa saagoja käsitellään jonkin tietyn, kollektiivisesti hyväksytyyn tarinan versioina. Carol Coverin esittelemä käsite *immanentti saaga* selittää tarinoiden kokonaisuutta, joka on olemassa kollektiivisessa muistissa, mutta josta kerrotaan aina vain osia²⁵. Toisaalta Jaakko Tahkokallio tutkii suullisen ja kirjallisen suhdetta varhaiskeskiajan ja saagojen kontekstissa, ja tuo esiin kahden koulukunnan toisistaan eroavan pohdinnan siitä, missä määrin saagojen voidaan tulkita heijastavan aiempaa suullista kulttuuria²⁶.

Tämän tutkimuksen tarkoitus on tavoittaa menneisyyden ihmisten käsitys omasta sijainnistaan suhteessa ympäristöönsä ja koko maapalloon, lähtien siitä olettamuksesta, että se poikkeaa nykyihmisen spatiaalisesta kokemuksesta. Tällöin saagat toimivat hedelmällisenä alustana, sillä

²² Mortensen 2003, 5–7.

²³ Lindow 2005.

²⁴ Lindow 2005, Mortensen 2003, 46.

²⁵ Aalto & Kanerva 2019a, 31.

²⁶ Tahkokallio 2009, 76–77.

niihin tallennettu suullinen perimätieto ja/tai kirjoittajan oma maailmankuva voivat antaa vihjeitä oman aikansa maantieteellisyyden kokemisesta.

Laadullinen analyysi antaa sopivia työkaluja tarkastellessa sitä, mitä juuri tietty aineisto kertoo suhteessa tutkimuskysymykseen. Tutkimuskirjallisuuden mukaan laadullinen analyysi voidaan jakaa karkeasti aineistolähtöiseen, teoriaohjaavaan ja teorialähtöiseen analyysiin²⁷, ja tässä tutkimuksessa käytän sisällönanalyysia, joka tukeutuu kvantitatiiviseen näkökulmaan. Näin ollen tekstin merkitykset ja todellisuuden merkityksellistäminen jäävät vähemmälle huomiolle, ja pyrin löytämään lähteestä puhtaasti maantieteellisiä sanoja ja ilmaisuja kuten *regio, in oriente, fjord*, ja tarkastelemaan niiden esiintyvyyttä. Tutkin myös, mitä tekstistä puuttuu, joka rekonstruktioi yhtä lailla maantieteellistä todellisuutta.

1.4 Keskeiset käsitteet

Kartaton aika

Nykyään karttoja pidetään itsestään selvinä arjen apuvälineinä, ja teknologian kehittyessä yksilön ei tarvitse välttämättä itse osata päätellä sijaintiaan lainkaan. Google Maps ja muut paikkatietoa hyödyntävät sovellukset johdattavat minne tahansa paikkaan, virtuaalisesti tai todellisuudessa. Karttojen tehtävä on auttaa ihmisiä kulkemaan haluttuun sijaintiin, mutta myös määrittellä valtioiden rajat, jolloin ne liittyvät olennaisesti alueiden hallintaan. Koko maapallon pinta-ala on periaatteessa jaettu omistus- ja hallintaoikeuksien, joten kyse on myös vallasta. Tämä tutkimus tarkastelee ajanjaksoa ennen kuin kartoista tuli osa arkipäivän todellisuutta. 1100-luvun loppupuolella ihmiset elivät todellisuutta, jossa karttoja ei ollut saatavilla tai niillä ei ollut merkitystä navigoinnin, matkustamisen, hallitsemisen tai maan rajojen tai oman paikkaidentiteetin määrittelyn näkökulmasta.

Spatiaalisuus

Tutkielman keskeinen tarkoitus on tutkia sitä, miten ihmiset kokivat ympäristöään ja sijaintiaan ympäröivässä todellisuudessa. Tutkimuskirjallisuudessa humanistinen näkökulma korostaa ihmisen ympäristösuhdetta eli ihmisen ja luonnon vuorovaikutussuhdetta ja toimijuutta siinä. Spatiaalisuus voidaan ymmärtää kysymyksenä siitä, *kuinka* yksilöt tai tietyn ryhmän jäsenet käsittävät

²⁷ Tuomi 2018, 103–146.

ympäristönsä²⁸. Tieteenalana se voidaan tiivistää käsitteiden *tilataju* ja *ympäristömielikuva* tutkimiseen²⁹, ja kehityspsykologiassa tarkastellaan spatiaalisten kykyjen, eli *tilan avaruudellisen hahmottamisen* kehittymistä.³⁰ Spatiaalisuutta voidaan tarkastella myös identiteetin kautta. Päivi Kymäläinen on kirjoittanut *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu* -teoksen artikkelissa spatiaalisista identiteeteistä ja niiden yksinkertaisesta, hallinnollisten alueiden ja kansallisuuksien kautta tehdystä tulkinnasta, jonka mukaan spatiaalisuus on suhteellisen muuttumattoman yhteisön kollektiivinen *paikkaan liittyvä tietoisuus*. Nykytutkimus on kuitenkin kehittänyt monia erilaisia teorioita, kuten *hybridinen identiteetti* ja *hybridinen maantiede*, joissa huomioidaan vastakkainasettelun ”me, sisäpuolella” ja ”muut, ulkopuolella”- ongelmallisuus nykyajan häilyvärajaisessa, globaalissa maailmassa.³¹

2 Saagojen maailmankuva ja maantieteelliset teemat

Esikristillinen, pohjoinen käsitys maailmasta sisälsi näkemyksen keskustasta, maailman navasta, aivan kuten kristillinenkin käsitys. Ajatus keskustasta oli joustava ja moniselitteinen molemmissa kulttuurikonteksteissa. Maantieteelliset ilmiöt ja teemat saagoissa voivat ilmentää erilaisia kulttuurillisia ja sosiaalisia kehyksiä, kuten maailmankuvaa, uskonnollisuutta, valtaa ja omistussuhteita tai elämänkaari-initiaatioita.

2.1 Maantiede erilaisissa viitekehyksissä

Islantilaisaagoissa on yleensä alussa osio, jossa kuvataan Islannin asuttamista sukulaissuhteiden ja maanomistussuhteiden merkityksellistämisen näkökulmista. Näissä alkuosioissa voidaan nähdä maantieteellisiä ilmaisuja, kuten

*...otti haltuunsa Reykjardaldrin eteläisen osan, joka sijaitsee jokien Grimsa ja Flokadalsa välissä, ja asui Gullberan paikalla.*³²

Sanoittamista käytettiin siis alueiden haltuun ottamiseen. Islantilaisaagojen tarkoitus onkin mahdollisesti ollut toimia myös yhteisön päälliköiden lainsäädännön perustana. Käräjillä puitujen alueoikeus-tapausten tueksi on voitu käyttää saagojen tuottamaa alue- ja omistustietoa, kun ne kertoivat esi-isien haltuun ottamista maista.³³

²⁸ Kaivola & Riekkinen 2003, 11.

²⁹ mt. 27.

³⁰ mt. 37.

³¹ Kymäläinen 2006, 209.

³² Kanerva 2019a, 82. Suom. Kirsi Kanerva.

³³ Kanerva 2019a, 90.

Eräs saaga kertoo Eirekr Kaukomatkaajan matkasta Trondheimista Paratiisiin, *kuolematomien vainioon*, jossa jokaisesta tuli kuolematon. Sitä on saatettu lukea matkakertomuksena kaukaiseen itään tai uskonnollis-moraalisena opetuksena sen kristillisen sisällön takia. Eirekrin sankaritarinaan kuuluu myös kääntyminen kristinuskoon Konstantinopolissa.³⁴ Se, kuten jotkin muut vastaavat saagat, ilmentävät tutkimuskirjallisuuden mukaan ajatusta *Itäisestä tiestä*. Saagat eivät siis ilmennä *Itäisen tien* ajatusta pelkästään maantieteellisenä matkana, vaan myös sosiaalisena ja henkisenä prosessina. Saagat, jotka voidaan kategorisoida kuningas- tai muinaissaagoiksi ja joissa toistuu sankariteema, sisältävät useasti klassisia initiaatoriitin aineksia. Tällaisia ovat esimerkiksi vaarallinen matka, josta vaikeuksien kautta sankari uudistuu ja palaa yhteisöönsä muuttuneena. Esimerkiksi Eirekrin matkalla Paratiisiin päähenkilön kristinuskoon kääntyminen on tällaista henkistä muutosta.³⁵

2.2 Maan piirin reunalla toinen todellisuus

Cecilia af Forselles-Riska kuvailee *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu* -teoksessa keskiaikaisen ihmisen maailmankuvaa kaksiosaiseksi. *Mikromaailmaan* kuului oman kokemusympäristön todellisuus, oma asuinpiha, kylä, naapurikylät ja melko rajallisesti kaupankäynnin sotaretkien tai pyhiinvaellusten tuoma tietoisuus maailmasta. *Makromaailmaan* kuului käsitys kosmisesta ulottuvuudesta, se oli kaukaisten maiden ja kulttuurien, hirviöiden ja taruolentojen paikka, jonne myös paratiisi sijoitettiin.³⁶ Tämä teema näkyy myös saagakirjallisuudessa:

*Keskeisiä käsitteitä esikristillisen ajan skandinaavisessa maailmankuvassa oli jako oman pihapiirin ja sen ulkopuolisen maailman välillä. Skandinaavisen mytologian mukaan jättiläiset asuivat ihmisten maailman reunoilla, erityisesti pohjoisessa.*³⁷

Sirpa Aallon ja Kirsi Kanervan teoksessa *Johdatus saagakirjallisuuteen* mainitaan *Heimskringla*-saagan (n. 1225–1235) ja sen todennäköisen kirjoittajan Snorri Sturlusonin (1179–1241) maailmankuva. Siinä on huomionarvoista synteesimäinen luonne; toisaalta saagan alku: *Maan piiri, jonka päällä ihmiset asuvat, on reunaltaan hyvin rikkonainen...* kielii muinais-skandinaavisesta maailmankuvasta. Skandinaaviseen mytologiaan kuului jumala-aasojen ylinen, ihmisten kansoittama keskitaso Midgård, ja alinen, kuoleman valtakunta. Maailman ympärillä sijaitti Midgardsormr-käärmeen asuttama meri. Toisaalta Snorrin maailmaan kuuluvat Afrikka, Aasia ja Eurooppa, mikä

³⁴ Kanerva 2019b, 160–161.

³⁵ Kuldkepp 2018, 206–213.

³⁶ af Forselles-Riska 2006, 224–225.

³⁷ Aalto & Kanerva 2019b, 123.

kertoo latinankielisen kirjallisuuden tuntemuksesta.³⁸ Tässä voidaan siis nähdä augustinolaisen varhaiskristillisyyden ja antiikin filosofian yhdistymistä esikristilliseen maailmankuvaan.

Tutkimuskirjallisuus lähtee siitä, että saagojen representoima maailmankuva on esikristillinen, johon kuuluu käsitys kolmeen osaan jakaantuneesta maailmasta. Siihen on vaikuttanut vahvasti myös kristittyjen yhteisön (lat. *Christianitas*) ajatus. Molemmissa kuitenkin esiintyy eräänlaiset keskustasta poispäin ulkonevat kehät, jolloin lähipiiriin kuuluu esimerkiksi kuningassaagoissa islantilais-norjalainen kulttuuripiiri, sen jälkeen muut, myös Brittein saarilla sijaitsevat skandinaavit. Maailman reunoilla taas saattoi olla jotakin myyttistä ja tuntematonta kuten pohjoisen jättiläiset. Sama kertaantuu kristillisessä maailmankuvassa, jossa ulkopuolelle jäävät pakanoiden ja kerettiläisten maailma.³⁹

Daniel Sävborgin saagatutkimuksissa on käsitelty ympäristöpsykologisia teemoja. Hän tarkastelee saagojen maantieteellisiin kuvauksia ja esittää niissä ilmaantuvan yliluonnollisten ilmiöiden kertomistavan liittyvän universaaliin, kotiseudun ulkopuolella olevan todellisuuden toiseuttamiseen.⁴⁰ Myös Kirsi Kanerva esittää yliluonnolliset teemat *Johdatus saagakirjallisuuteen*-teoksessa maantieteellisessä kontekstissa, mm. muinaissaagoissa esiintyvien elävien kuolleiden kohtaamisissa kaukana keskiaikaisten islantilaisten elinpiiristä, ajallisesti tai maantieteellisesti.⁴¹

Esikristillisen ja kristillisen maailmankuvan ero ulottuvuuksissa on mielenkiintoinen. Esikristillinen, skandinaavinen maailma oli pystyakselinen, jossa saarnipuu halkoi ylisen, keskisen ja alisen maailman, kun taas keskiaikaisessa kristillisessä maailmankuvassa operoitiin maan pinnalla. Saogat siis voivat ilmentää vanhempaa maailmankuvaa kuin millaiseksi maailma hahmotettiin niiden kirjoittamishetkellä. Esimerkiksi muinaissaagoissa on tulkittu esiintyvän tällaista, kuningas- ja islantilaissaagojen muistitietoakin vanhempaa arkaaista kerrostumaa.⁴²

³⁸ Aalto 2019, 59, Suom. J. A. Hollo.

³⁹ Aalto & Kanerva 2019b, 122–123.

⁴⁰ Sävborg 2018, 194–203.

⁴¹ Kanerva 2019a, 110–113.

⁴² Kanerva 2019b, 157.

2.3 Käyttäytymismaantiede ja ympäristöpsykologia

Maantieteen tutkimuksesta voidaan löytää nimenomaan historiallisiin ja eri kulttuurien tuottamiin maailmankuviin liittyvää tutkimusta, kuten Yi-Fu Tuanin *Space and Place* vuodelta 1977, joka käsittelee esimerkiksi inuiittien maantieteellistä maailmankuvaa. Teoksen eräs lähtökohta on sisäistää spatiaalisen tiedon moninaisuutta. Se voi olla suoraa kuten oman kodin tunteminen tai symbolien välittämää kuten tietoisuus kansalaisena omasta maasta.⁴³

Tuan avaa ihmisen spatiaalista ymmärrystä lapsen kokemusmaailman kautta. Ihmiset elävät maan pinnalla nähden kaiken sivusuunnasta. Hän korostaa, että lintuperspektiivi ei ole meille luontainen tapa nähdä maailma, ja tämä näkyy lasten tavassa hahmottaa ympäristöä. Silti viisi-kuusivuotias lapsi pystyy ymmärtämään, miltä maisema näyttää ylhäältäpäin katsottuna (kuten ilmavalokuvat) tai heille vieraasta kulmasta käsin. Tuanin mukaan kyse saattaa olla nukke- tms. leikeistä ja television katselusta, jotka kehittävät kykyä ymmärtää asioiden muuttuvia mittasuhteita ja etäisyyksiä.⁴⁴

Tuanin mukaan ihminen järjestää ja merkityksellistää tilaa niin että se vastaa hänen biologisia ja sosiaalisia tarpeitaan. Luotu järjestelmä perustuu ihmisen pystyasentoon ja kehon rakenteeseen ja suhteisiin muihin ihmisiin ja heijastelee sitä, mikä on ihmiselle luontevinta. Esimerkiksi nukkuessaan ihminen on vaaka-asennossa, tilanteessa, jossa hän on ympäristön armoilla, mutta maailman ulottumattomissa. Eri kulttuureissa voidaan nähdä asennon ja sijainnin merkitys kielellisesti. ”Pystysuora-vaakataso, ylhäällä-alhaalla, vasen-oikea” ovat universaaleja ilmaisuja sille, että ihmiskeho on mittari, jota vasten määritellään suunta, sijainti ja etäisyydet. Samoin määrittyvät tulevaisuus ”eteenpäin”, ja menneisyys ”taakse” (Kuvio 1.)⁴⁵ Koska välitön spatiaalinen kokemus syntyy ihmiskehollisuudesta ja sen suhteesta muihin, tämä *egosentrisyys* välittyy myös yksilön maantieteelliseen käsitykseen. Tuanin kirjassa on esitetty useita eri kulttuurien tuottamia maailmankuva-malleja (Liite 1.)

Käyttäytymismaantiede ja ympäristöpsykologia lähtevät siitä näkemyksestä, että *ihmisen luoman matemaattisen järjestelmän avulla* mille tahansa sijainnille saadaan universaali määre, mutta sen lisäksi ympäristöä voidaan tarkastella *ellettynä sijaintina* , jota määrittävät mm. yksilön tunnekokemukset, ympäristömielikuvat ja identiteetit.⁴⁶ Tutkimalla lasten ja nuorten spatiaalisia

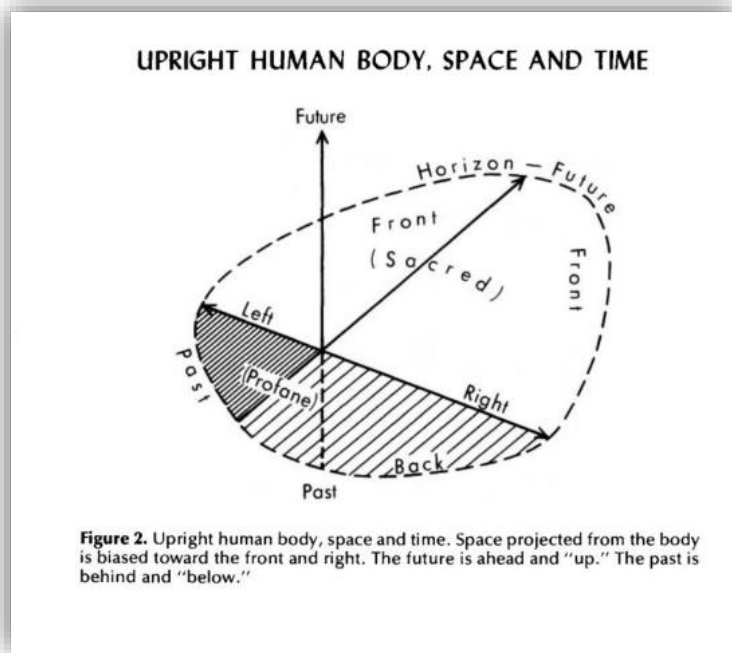
⁴³ Tuan 2001, 6.

⁴⁴ mt. 27–28.

⁴⁵ mt. 34–44.

⁴⁶ Kaivola & Rikkinen 2003, 24–27.

käsityksiä ja niiden muutosta ikäkausittain voidaan tarkastella yksilön maantieteellisen maailmankuvan kehitystä, ja ajatuskulku voidaan ulottaa koskemaan historiallista ihmisryhmää, kuten 1100-luvun skandinaavit.

Kuvio 1. Ihmisen pystyasento, tila ja aika. Tuan 2001, 35

3. Maailmankartat

Maailmankarttoja voidaan tarkastella kulloisenkin ajan ja kulttuurin maailmankuvasta laadittuna kuvallisena esityksenä. Eurooppalaiset, varhaiset maailmankartat syntyivät kirjalliseen kulttuuriin, ja olivat lähinnä oppineiden käytössä. Matkustamisen ja maalla kulkemisen apuvälineinä karttoja ei käytetty, vaan niillä oli lähinnä opetuksellinen tehtävä, esittäen kristittyä maailmankäsitystä.

3.1 Maailmankarttojen historiaa

Maailmankarttoja on laadittu kautta aikojen ja ne eroavat tarkoituksensa mukaan kuvaamaan erilaisia asioita eri aikoina. Yhteistä varhaisemmille kartoille oli, että niissä oma kotiseutu ja kulttuuri on esitetty keskellä ja vieraat alueet reunamilla. Varhaisimmat eurooppalaiset kartat ovat antiikin ajalta,

varhaiskeskiajan kartografiaa hallitsi 600-luvun ns. T-O-karttamuoto⁴⁷ (kuvio 2.) ja keskiajalta tunnetuimpia ovat *mappa mundi*-kartat⁴⁸. Maailmankarttojen historiaa tarkasteltaessa tulee kuitenkin ymmärtää niiden vakiintumattomuus. Ennen 1700-lukua kartat olivat tekijöidensä näköisiä, yksilöllisiä ja monesti innovatiivisia teoksia, jotka heijastelivat aikansa kulttuuria ja maailmankatsomusta ja kertovat maantieteellisen tiedon kertymisen lisäksi mm. tieteestä, taiteesta, käsityötaidoista, uskonnoista, politiikasta, vallasta, propagandasta, merenkulusta ja kaupasta.⁴⁹

Kuvio 2. T-O-kartta (623) Isidorus Sevillalainen. *Etymologiae*, 1. painettu versio (1472). [oooOOC](#), 2016.

Käsitys maailmankartasta sellaisena kuin se nykypäivänä käsitetään, matemaattisiin lainalaisuuksiin perustuvana projisioina todellisuudesta, alkoi muotoutumaan Euroopassa vasta Klaudios Ptolemaioksen maantieteen käsikirjan, *Geografike hyfegesis*, löytämisen ja latinaksi kääntämisen jälkeen 1400–1500 -luvuilla. Marjo Nurminen kuvaa teoksessaan *Maailma Piirtyy Kartalle: Tuhat Vuotta Maailmankartan Kulttuurihistoriaa* eurooppalaista maailmankuvaa ennen Ptolemaioksen tunnustamista ”kristillisen suuren kertomuksen, myyttien ja tarujen ajaksi”.⁵⁰ Merenkulkijoiden käyttämien portolaanikarttojen ja luostareissa valmistettujen *mappa mundien* sisältämä tietotaito alkoi yhdistyä kartoissa vasta 1300-luvun alkupuolelta lähtien⁵¹.

⁴⁷ Ensimmäinen tunnettu, (antiikin ajan ulkopuolinen) ns. T-O-kartta, latinaksi *Orbis Terrarum*, on Isidorus Sevillalaisen *Etymologiae*-kirjassa 600-luvun alusta. Nurminen 2015, 32.

⁴⁸ Ns. *Mappa Mundi*-kartta on keskiajalla yleistynyt karttamalli, jonka tyypillisiä piirteitä olivat pyöreä muoto, suurena ja merkityksellisenä esitetty Jerusalem ja hirviömäiset kansat kartan laidilla. Nurminen 2015, 17.

⁴⁹ mt. 19.

⁵⁰ mt. 87.

⁵¹ mt. 21.

3.2 Historia Norwegiaen kirjoittajan tieto maailmankartoista

Historia Norwegiaen kirjoittamishetkellä, 1100-luvun keskivaiheen jälkeen mutta ennen 1200-lukua Skandinavian alueella vaikutti vahva kristillinen, läntinen kulttuuri luostareineen ja kirkkoineen, mutta edelleen rinnakkain esikristillisten uskontojen ja uskomusten kanssa. Kirjoitustaitoiset oppineet olivat lähinnä latinan kielellä asioivia kirkonmiehiä, joista monet olivat perehtyneet aikansa eurooppalaiseen kirjallisuuteen ja tieteisiin. Luostareissa kopioitiin ja tuotettiin kristillistä kirjallisuutta, varhaisten kirkkoisien opetuksia, Raamatun kertomuksen mukaista kosmografiaa ja maantietoa, joka perustui Mooseksen kirjaan.

Kysymys siitä, kenen käytössä maailmankartat tai kartat olivat 1100-luvulla, on myös mielestäni olennainen. Marjo Nurminen esittelee esimerkiksi Herefordin katedraalin *mappa mundin* erilaisena edeltäjiinsä. Se sijoittuu 1200-luvulle, jolloin joitakin karttoja suunniteltiin ja tehtiin julkista esillepanoa varten.⁵² Siihen saakka kartat olivat olleet siis muussa käytössä, vain harvojen katsottavaksi tarkoitettuja. Historia Norwegiaen kirjoittaja, tuntemattomaksi jäänyt oppinut, on mitä todennäköisemmin ollut tietoinen kristillisen maailman tuottamasta maailmankartasta, joka 1100-luvun lopulla on ollut Euroopassa T-O-malliin perustuva kartta, jossa itä, Aasia on kuvattu yläosaan, Eurooppa alas vasemmalle ja Afrikka alas oikealle, ja T-n viivat kuvaavat Don-jokea, Niiliä ja Välimerta. Maankehää ympäröi meri.⁵³ Myös muunlaisia karttoja tehtiin, kuten varhaiskeskiaikaisia tulkintoja 400–500 -luvulla eläneen Macrobiuksen maailmankartasta ilmastovyöhykkeineen. Ne on orientoitu pohjoiseen ja niissä esiintyy eteläisen pallonpuoliskon tuntematon, suuri maanosa (Kuvio 3.).⁵⁴

⁵² Nurminen 2015, 50.

⁵³ mt. 33.

⁵⁴ mt. 38.

Kuvio 3. Macrobiuksen maailmankartta, 900-luvun kopio. Sivua Macrobiuksen teoksen *In Somnium Scipionis* kopiosta. Bodleian Libraries, Oxford University, 2018.

Lars Mortensenin ja Inger Ekremin kirjoittamassa ja Peter Fisherin kääntämässä *Historia Norwegiae*-editiossa esitetään perustellusti näkemys, jonka mukaan *Historia Norwegiae* on kirjoitettu noin 1160–1175 Norjassa, se on syntynyt kirkollisissa, kuninkaallisissa tai molemmissa piireissä, ja sen kirjoittajalla on ollut laajempaa lukeneisuutta saksalaisten ja islantilaisten kirjallisuuden ja raamatun lisäksi. Erityisen kiinnostavaa tutkimukseni kannalta on se, että teoksessa perustellaan *Historia Norwegiae* kirjoittajan käyttäneen mallina teokselleen kahta aikalaisteosta: Adam Bremeniläisen *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (n. 1065–1070) ja Honorius Autunilaisen *Imago mundi* (n. 1110–1139).⁵⁵

⁵⁵ Mortensen 2003, 17, 24, 28. Teoksen johdannossa argumentoidaan monen sivun verran näkemysten puolesta.

Mortensenin mukaan Historia Norweigaen maantieteellinen kuvaus on korjattu ja laajennettu versio Adam Bremeniläisen Pohjoisen *lähetystyökartasta, missionary map*⁵⁶, mutta taustatyö paljastaa, ettei kyse ole varsinaisesta kuvallisesta esityksestä, vaan esimerkiksi Itävallan kansalliskirjaston arkistossa oleva 1200-luvun editio ko. osiosta, *Descriptio insularum aquilonis*, on pelkkää tekstiä.⁵⁷ Honoriuksen *Imago mundi*-teoksessa on kosmologisia ja maantieteellisiä kuvauksia lähinnä tekstimuodossa mutta se sisältää myös yhden maailmankartan kuvana (Kuvio 4.)

Nurmisen teoksessa selitetään maailmankartta kaksiulotteiseksi kuvaksi, jonka avulla pyritään jäsentämään kolmiulotteista todellisuutta, ja huomioidaan kartan merkityksen historiallisesti muuttunut luonne.⁵⁸ Esimerkiksi keskiajan maailmankartat olivat oppaita kristillisen maailmankuvan ymmärtämiseen eivätkä oppaita maallisiin tarkoituksiin kuten navigoimiseen maalla paikasta toiseen. Luomiskertomus antoi selityksen Maasta maailmankaikkeuden keskipisteenä ja ihmisestä luomakunnan kruununa muttei vastannut kysymyksiin Maan koosta, laajuudesta tai muodosta, ja näitä vastauksia pyrittiin löytämään tunnetuista myöhäisantiikin roomalaisten teksteistä. Vaikka maailmankartat esittivät maailman lintuperspektiivistä, ja niissä oli monesti esitetty pyhien paikkojen kuten Jerusalemin, ilmansuunnat, karttoja ei oltu esimerkiksi matkailun käyttöön tarkoitettu.

3.3 Muutamalla yksinkertaisella vedolla kirjoittaja piirtää kartan

Jaakko Tahkokallion mukaan keskiajalla liikkumiseen ei kuulunut millään tavalla kartat, vaan kulkeminen tapahtui suullisen tiedon avulla. Matkustaessa tiedettiin, mitä tietä pitkin tuli kulkea, jotta päästiin tiettyyn paikkaan, ja kuinka pitkä matka kohteeseen oli. Jos oli saatavilla kirjallisia ohjeita, ne olivat *itinerarioita*, kuvattomia luetteloita paikoista ja niiden välisistä etäisyyksistä. Esimerkiksi Suomen alueelta ensimmäinen tunnettu maantieteellinen kuvaus on 1200–1300 -lukujen taitteesta, dominikaanimunkkien luettelo Suomen alueen satamista.⁵⁹

Marko Nenonen kirjoittaa teoksessa “Maata, jäätä, kulkijoita” keskiaikaisesta maanlaista Suomen alueella, joka velvoitti ylläpitämään majoitus- ja kyytipalvelua maantien varrella. Vuoteen 1734 asti voimassa ollut laki perustui keskiaikaiseen liikkumisen kulttuuriin; rahvaan ylläpitämässä majataloissa ohjattiin matkalainen seuraavalle etapille. Suunnistaminen tapahtui polkujen, mäkien,

⁵⁶ Mortensen 2003, 17.

⁵⁷ Österreichische Nationalbibliothek.

⁵⁸ Nurminen 2015, 14–15.

⁵⁹ Tahkokallio 2016, 23.44-25.29.

vesistöjen, teiden sijaintia ja määrää tarkkailemalla ja auringon suunnan avulla.⁶⁰ On hyvin kuvaavaa, että vasta 1400-luvulla renesanssiruhntinaat kuten Firenzen Medicit saattoivat hankkia Ptolemaioksen *Cosmographiasta* tehdyn, kuvallisen version, maailmankartan, josta saattoi hahmottaa Euroopan ja Aasian maantieteellisen muodon ja mittasuhteita ja pystyä sijoittamaan itsensä kartalle.⁶¹ Maailmakartat ja karttapallot edistivät maantieteellistä ymmärrystä 1500-luvulla, jolloin maantieteellisestä tiedosta tuli valtaa ja taloudellista hyötyä tuottava, poliittinen elementti. Kiinnostavaa onkin tarkastella sitä, minkälaisena 1100-luvulla Euroopassa ja Skandinaviassa käsitettiin maailma, aikana jolloin karttoja ei käytetty oman sijainnin tai oman kotiyhteisön tai kansan määrittämiseen maapallolla, eikä hallitsijoiden valtaa vielä määritelleet karttaan piirretyt viivat kuten vuoden 1494 Tordesillasin sopimus.

Historia Norwegiaen edition toinen kirjoittaja, edesmennyt Inger Ekrem, kirjoittaa esseessään:

*With simple strokes the author draws a map that is easy to visualize for a person who is unfamiliar with the country.*⁶² (Muutamalla yksinkertaisella vedolla kirjoittaja piirtää kartan, joka auttaa visualisoimaan tuntemattoman seudun. Käännös: tekijä)

Tässä on tutkimuskysymyksen ydin. Aikuiselle nykyihmiselle on luontaista kyetä hahmottamaan kartta lintuperspektiivistä ja sijoittamaan paikkoja ja sijainteja kulttuurimme tuottamalle tulkinnalle maapallosta. On tärkeää ymmärtää, että ko. kyky on opittu, oman kulttuurimme tuottama tapa nähdä maailma eikä ajaton, historian todellisuus. Ristiriita on todella suuri, kun vertaamme melkein 1000 vuotta sitten kirjoitetun Historia Norwegiaen välittämää, sanallista, maantieteellistä kuvausta (alla) aikansa parhaimpiin kuvallisiin karttoihin (kuvio 4). Väitän että varhaiskeskiajan ihminen käsitti maantieteellisen kuvauksen pergamentilla puheen jatkeena, eikä projisoinut kuvaa kartaksi mielessään. Karttoilla, joita hän saattoi nähdä, oli tehtävänä opettaa maailmanjärjestystä, ei sitä, missä hän oli fyysisesti maapallon pinnalla.

*Que in oriente ab Albia, magno flumine, incipit, uersus occidentem uero uergit et sic circumflexo fine per aquilonem regitat. Est terra nimis sinuosa, innumera protendens promunctoria, III habitabilibus zonis per longum cincta... (It starts in the east from the Great River, but bends towards the west and so turns back as its edge circles round northwards. Full of fjords and creeks, it is a country that pushes out countless headlands, and along its length encompasses three habitable zones...)*⁶³

⁶⁰ Nenonen 1999, 293, 279.

⁶¹ Nurminen 2015, 99.

⁶² Ekrem 2003, 176.

⁶³ Ekrem & Mortensen, Fisher 2003, 52–53.

Kuvio 4. Kuva 4. Kopio Honorius Augustinolaisen (n. 1080 – 1154) *Imago mundi* -kartasta, ns. Sawley Map. Parker Library, Cambridge.

4. Spatiaalisten ilmaisujen analysointia

Luovasti ja ennakkoluulottomasti laadittu taulukointi on hyödyllinen apuväline tutkittaessa vanhaa lähdettä. Luokitteluun tarvittava käsitteellistäminen voi paljastaa ilmiöiden merkityksellisyyden aikalaisille, mutta myös jonkin asian puuttuminen tai vähyys voi kertoa olennaista tietoa. Historia Norwegiae:n tarkastelu ryhmittämällä pakottaa huomaamaan lainalaisuuksia ja yhteisiä tekijöitä.

4.1 Analyysin tutkimuseettisiä näkökulmia

Historia Norwegiae on alun perin latinan kielellä kirjoitettu teos, ja sen tutkijana olen tietoinen niistä rajoituksista ja haasteista joita, kielikysymys asettaa tutkimukselle. Käytän tässä tutkielmassani lähde teoksena editiota, joka on englanninkielinen käännös. Editio on saagatutkimuksen auktorisoima, lähteenä käytetty teos. Susanna Niiranen selvittää käännöksen tuomia haasteita teoksessa *Keskiajan avain*. Kun vanhoja tekstejä käytetään primäärilähteenä, tutkimusta ei voida tehdä pelkästään käännöstekstien avulla, vaan myös sanakirjoja ja muita apuvälineitä tulee käyttää aineiston

tulkinnassa ja vaihtoehtojen pohdinnassa ⁶⁴. Olen keskittynyt sisällönanalyysissäni tiettyihin ryhmiteltyihin asiasanoihin, joita olen tutkinut erikseen ja laatinut esimerkiksi paikkojen ja kansojen nimistä erillisen käännöslistan (Liite 2). Analyysin alkuperäisilmaisut ovat joko omia tai edition tulkintoja. Päähuomioni on ollut alaluokassa *Muita: reuna, raja, ympäri, vyöhyke, alue*, ja sen ohien olen jättänyt alkuperäisen (edition) latinankielisen tekstin. Näin ollen lukija voi itse tarkistaa, mistä ja miten ilmaisu on tulkittu. Samoin paikkojen ja kansojen nimiä sisältävän listan ohessa on latinankieliset alkuperäisnimet.

4.2 Lintuperspektiivi paljastuu

Kaikki tekstianalyysitavat noudattavat samantyylistä normia, joskin niiden sisältämät vaiheet voivat sijoittua kaavaan eri järjestyksessä, riippuen siitä onko kyseessä *induktiivinen*, yksittäisestä yleiseen etenevä, vai *deduktiivinen*, yleisestä yksityiseen etenevä, lähtökohta. ⁶⁵ Tämän tutkielman analyysiprosessi eteni teoriaohjaavasti aineiston pelkistämisestä ryhmittelyyn, kategorioiden muotoutuessa klusteroinnin eli ryhmittelyn edetessä (Taulukko 1). Taulukko on jaettu kahteen luokkaan; alaluokkaan ja alkuperäissanoihin. Tarkempi tutkimus osoittaa joitakin havaintoja kuten että aineistossa ei mainita kertaakaan sanaa ”tie” tai ”maantie”. Matkustamiseen ja liikkumiseen liittyvät ilmaisut keskittyvät vesireitteihin tai talviaikana kulkemiseen kuten hiihtämiseen. Ratsain kulkeminen liittyy sotilaiden liikkumiseen.

Taulukko 1. Historia Norwegiaessa esiintyviä, spatiaalisia ilmaisuja, 1. ryhmittely

YLÄLUOKKA	ALKUPERÄISSANAT
<u>Kulkuväylä, liikkuminen</u>	merimies, laiva, laivasto, joki, ”kiittää porolla lumella”, polku, sukset, airollinen vene, ”kulkea korkeiden nietosten, vuorenrinteiden ja syvien järvien yli”, ratsastaa, kävellä, ratsumiehet
<u>Elinkeinot</u>	maatila, kauppiat, metsästäjät, metsästyksmaat, kalastus, merirosvo-ryöstöretket, pienviljelijä, lauma, lammas
<u>Inhimillinen pääoma & hallinta</u>	kansa, heimo, rotu, kansoitettut alueet, omistukset, kultamalmi, hopeamalmi, eläimet, turkikset, orava, kärppä, eläimen vuodat, tribuutti (historiallinen, i.e. vero), klaani, saarelaiset
<u>Hallinnolliset alueet</u>	provinsi (lakihallinnollinen alue), kreivikunta, maalaispitäjä, Normandian kreivi, herruus, piirikunta
<u>Luonnonmuodostelmat</u>	vuoret, metsät, vuonot, rannikkoalueet, metsittynt, valtameri, kalliot, luola, meret, ”valtavat jäälohkareet”, hiekat, järvi, vedet, vuorenrinne, tunneli, jalava, puu, saari, jäätikkö, kukkula, lähde, poukama
	(jatkuu)

⁶⁴ Niiranen 2009, 61.

⁶⁵ Tuomi 2018, 103–146.

<u>Taulukko 1 (jatkuu)</u>	
<u>Uskontokunta</u>	kristikunta, jumala, pakanallisuus, pakanismi, kristityt, katolinen usko, ”epäpyhä joukko”, Pape (editiossa: kristityt, irlantilaiset erakot Islannissa)
<u>Ilmansuunnat</u>	länsi, pohjoinen, etelä, itä, eteläinen
<u>Muita: reuna, raja, ympäri, vyöhyke, alue</u>	seutu, regio, Edition tulkinta: ”Se (Norja) alkaa idässä suuresta joesta, mutta kääntyy kohti länttä ja siten palaa takaisin rajan (alkuper. edge) kulkiessa pohjoissuuntaisesti.” Que in oriente ab Albia, magno flumine, incipit, uersus occidentem uero uergit et sic circumflexo fine per aquilonem regirat. ,maa (vrt. valtio) , terra, vyöhykkeet, zonis, sisämaa, mediterranea, Edition tulkinta: ”lännessä ja pohjoisessa Norjaa ympäröi valtameri”, circumsepta quidem ex occasu et aquilone refluentis Oceani, osa-alueet, partes, maa-alue, patria, ”raja Länsi-Eurooppaan”, terminus est ad occasum Europe, asutus, incolatu, ”itää rajoittaa Tanska”, terminis Dacie oriens, paikka, locum, ”Tämä maa pohjoisessa, lähellä Vegestavia, määrittelee Norjan, erotuksena Bjarmiasta”, Que patria in aquilonem terminat Norwegiam iuxta locum Wegestaf, qui Biarmoniam ab ea dirimit., Edition tulkinta: ”Sisämaa alkaa Götanmaan rajaseudulta”, Mediterranea zona a metis Gautonie excipitur., Edition tulkinta: ”Norjan rajoilla on autio erämaa, joka jakaa maan kahtia koko pituudeltaan ja jakaa norjalaiset pakanoista..”, Est igitur uastissima solitudo affinis Norwegie diuidens eam per longum a paganis gentibus., Norja päättyy/Norjan rajat, Norwegie finibus, ”Norjan vieressä”, adjacent Norwegie, ”Norjan ja Irlannin välissä”, inter Norwegiam et Iberniam, ”(meri) joka erottaa saaret Skotlannista”, quod seiungit insulas a Scotia
<u>Kaupungit</u>	kunta, ”Oslo kaupunki”, kaupunki, ”rannikkokaupungit”, kaupunkilaiset, asukkaat, satama
<u>Maailmankuvan ilmaisuja</u>	maa, ”roomalaisten Ulthima Thule”, maailma, ”kosmiset voimat”, ”Universumin ihmeet”, kuilu, energia, maailmankaikkeus, ”Maan syvyydet” Skylla & Kharybdis, hafguva & hafkitta (merihirviöt antiikin ja skandinavian mytologiassa)
<u>Valloitukseen ja paikallisvaltaan liittyvät ilmaisut</u>	”pikkukuninkaat”, ”kreivien suojeluksessa”, ”teki saarista alamaisia”, ”herruuden alle”, ”Rouenin kaupungin valtaaminen Normanniassa”, voitti koko alueen”, ”voitti alueen hallinnan”, ”Englannin valloittaja”, ”vihamielinen hyökkäys friisejä kohtaan ja voitti heidät”, ”Orkneyn valtakunta”
<u>Muita</u>	niemi, asutettu, asukas, uudisasutus, erämaa, asumus
<u>Paikkojen ja kansojen nimiä</u>	kts. erillinen liite 1

4.3 Horisontaalisuuden ilmeneminen

Ryhmittämällä edelleen aineistoa yläkäsitteiden kuten *horisontaalinen (vaakasuora)/vertikaalinen (pystysuora) todellisuus* ja *lintuperspektiivi* alle, nähdään yllättävä seikka (Taulukko 2). Historia Norwegiaen kirjoittajalla on ollut selvästi kykyä hahmottaa maantieteellistä maailmankuvaa lintuperspektiivista käsin, vaikka taito ei ole projisoitunut kuvalliseksi ilmaisuksi, kartaksi. Suurin osa aineistosta representoi todellisuutta, jossa ihminen kulki maan päällä, katseensa johdattamana ja silmiensä tasolla, tai viittaa toisenlaisiin, yliluonnollisiin ulottuvuuksiin. Kuitenkin sanoihin *reuna, raja, ympäri, vyöhyke, alue*, ja niihin liittyvät lauseet ilmaisevat asioita, jotka merkityksellistyvät vasta karttojen kautta.

Taulukko 2. Historia Norwegiaessa esiintyviä, spatiaalisia ilmaisuja, 2. ryhmittely

YLÄLUOKKA	ALALUOKKA	ALALUOKKA	ESIMERKKISANOJA
Vaakasuora todellisuus	<p><u>Kulkuväylä, liikkuminen</u></p> <p><u>Elinkeinot</u></p> <p><u>Luonnonmuodostelmat</u></p> <p><u>Kaupungit</u></p> <p><u>Valloituksen ja paikallisvaltaan liittyvät ilmaisut</u></p>	<p><u>vesistö, (joet), hiihto, laivat, veneet, ratsastaminen, kävely</u></p> <p><u>metsästys, kauppa, karjanhoito, kalastus,</u></p> <p><u>vuori, mäki, meri, järvi, vuono, ranta, kallio, saari</u></p> <p><u>Kaupungit, kaupunkilaiset, satama</u></p> <p><u>Valloituksen ja paikallisvaltaan liittyvät ilmaisut</u></p>	<p>laiva, sukset, ratsumiehet</p> <p>kauppiaat, metsästäjät, merisrosvoilu, lammas</p> <p>vuori, rannikkoalueet, "valtavat jäälohkareet", järvi</p> <p>"Oslo kaupunki", uudisasukkaat, kaupunki</p> <p>"pikkukuninkaat", "teki saarista alamaisia", "herruuden alle", "Rouenin kaupungin valtaaminen Normanniassa",</p>
Vaakasuora todellisuus	<p><u>Inhimillinen pääoma & hallinta</u></p>	<p><u>ihmiset, heimot, kansat, resurssit, verotusoikeus</u></p>	<p>kansa, heimo, rotu, kansoitettut alueet, omistukset, kultamalmi, hopeamalmi, turkikset, eläimen vuodat, tribuutti (historiallinen, i.e. vero)</p>
Vaakasuora(egosentrisyys)	<p><u>Ilmansuunnat</u></p>	<p><u>pohjoinen, itä, etelä, länsi ja väli-ilmansuunnat</u></p>	<p>länsi, pohjoinen, etelä, itä, eteläinen</p>
Moniulotteinen todellisuus, sekä pystysuora että vaakasuora	<p><u>Uskontoon liittyvät ilmaisut</u></p> <p><u>maailmankuvan ilmaisuja (mm. antiikin)</u></p>	<p><u>pakanallisuus vs. kristinusko</u></p> <p><u>maailma, kosmiset voimat, maa, energia</u></p>	<p>kristikunta, jumala, pakanallisuus, katolinen usko, juutalainen usko, Pape (editiossa: kristityt, irlantilaiset erakot Islannissa), Skylla & Kharybdis, hafguva & hafkitta (merihirviöt antiikin ja Skandinavian mytologiassa)</p> <p>"roomalaisten Ulthima Thule", maailma, "kosmiset voimat", "Universumin ihmeet", kuilu, energia, maailmankaikkeus, "Maan syvyydet"</p>
Osittain lintuperspektiivi, osittain vaakasuora todellisuus	<p><u>Hallinnolliset alueet</u></p> <p><u>maantieteellisiä raja-ilmaisuja</u></p>	<p><u>läänit, kreivikunnat, hiippakunnat</u></p> <p><u>Reuna, raja, ympäri, vyöhyke, alue</u></p>	<p>provinsi (lakihallinnollinen alue), kreivikunta, maalaispitäjä, "Normandian kreivi", herruus, piirikunta</p> <p>"Se (Norja) alkaa idässä suuresta joesta, mutta kääntyy kohti länttä ja siten palaa takaisin rajan (alkuper. edge) kulkiessa pohjoissuuntaisesti.", "raja Länsi-Eurooppaan", "itää rajoittaa Tanska", "Tämä maa pohjoisessa, lähellä Vegestavia, määrittelee Norjan, erotuksena Bjarmiasta", "Sisämaa alkaa Götanmaan rajaseudulta", "Norjan rajoilla on autio erämaa, joka jakaa maan kahtia koko pituudeltaan ja jakaa norjalaiset pakanoista", "Norja päättyy/Norjan rajat", "Norjan vieressä", "Norjan ja Irlannin välissä"</p>
-	<p><u>Muita</u></p>		
-	<p><u>Paikkojen ja kansojen nimiä</u></p>		

Analyysini aineisto rajaantuu Historia Norwegiaen ensimmäiseen osaan, Norjan ja sen alustamaisen maantieteelliseen ja historialliseen esittely-osioon. Kuninkaiden luettelo-osio sisältää myös joitakin maantieteellisiä ja maailmankuvallisia teemoja ja kulkemiseen liittyviä ilmaisuja, mutta ne eivät tuo ristiriitaista tietoa tutkimukseen, vaan tukevat sitä. Koko teos ilmentää kristillistä maailmankuvaa, jossa kristinusko on normalisoitu ja muut uskomukset toiseutettu. Ihmiset liikkuvat pääsääntöisesti vesireittejä pitkin, laivoilla kesäisin⁶⁶ ja talvella hevosrekiä avulla tai hiihtäen⁶⁷. Kuninkaat ja mahtimiehet hallitsevat alueitaan valittuna kuninkaana tai alistamalla ihmisiä alamaisiksi⁶⁸ ja valta ilmenee etenkin verotuksena⁶⁹. Myös Ekrem pohtii usealla kommentaarin sivulla Historia Norwegiaen kirjoittajan innokkuutta mainita eri maiden vuosittaisista veroista. Hän huomioi muun muassa, että joka kerran kun mainitaan *veromaksu*, mainitaan myös *kuninkaat*, ja että Historia Norwegiaen kirjoittaja on hämmästyttävän hyvin perillä jopa maksettujen verojen summasta⁷⁰.

Mielenkiintoinen, raamatullinen maailmankuvan ilmaus löytyy tekstistä myös:

Vnde currus Dei decem milibus multiplicatus ac quadriga Christi gratuita eiusdem saluacione referta per hunc mirificum regem ueluti ualidissimo eque in fines orbis terre circumducti retrogrado cursu ad patriam Paradisum reuehuntur.

Ko. teksti, sen tulkinta ja kommentaari viittaavat maan päällä sijaitsevaan paratiisiin, kristittyjen alkukotiin, joka kuvaillaan siis pikemminkin fyysiseksi paikaksi maailman ääriässä, idässä, jonne kristittyjen jumala palaa vaunuillaan, kuin ylhäällä taivaassa olevaksi paikaksi.⁷¹ Tässäkin toistuu siis horisontaaliseksi käsitetty maailmankuva.

4.4 Kartattomasta ajasta kohti karttojen aikaa

Analyysi osoittaa, että Historia Norwegiaen sisältämät maantieteelliset ilmaisut liittyvät luonnonmuodostelmiin ja hallinta-alueisiin. Siinä esitettyä tietoa ei ole tarkoitettu matkajan avuksi, sillä reittejä ei selitetä. Kansoista kerrotaan pääosin hyödyn kautta; mitä resursseja kunkin alueen asukkailla on tarjota veroina Norjan hallitsijoille, eli hallitseminen ilmenee lähinnä verotusoikeutena. Hypoteesini siitä, että *kartattomalla ajalla* ihmisten todellisuus rakentui silmän tasolle, ilmentyen

⁶⁶ Ekrem & Mortensen, Fisher 2003, 78–79.

⁶⁷ mt. 80–81.

⁶⁸ mt. 82–85.

⁶⁹ mt. 88–89.

⁷⁰ Ekrem 2003, 183, 184, 187.

⁷¹ Ekrem & Mortensen, Fisher 2003, 96–97, Ekrem 2003, 184.

ihmisten hallitsemisena alueiden sijaan, näyttää siis saavan tukea niin analyysin kautta kuin tutkimuskirjallisuudenkin kautta.⁷²

Verotusoikeuden auktorisointi selitetään myös, valloitushyökkäyksin, perintöoikeuksin tai kansan hyväksynnän kautta tapahtuvaksi. Edition tulkinnan mukaisesti sen silmiinpistävä teema on eron ja rajan tekeminen nimenomaan pakanallisuuden ja kristillisen maailman välille. Kirjoittajan intresseissä on rakentaa kuva Norjasta elimellisenä osana kristittyjen yhteisöä, *Christianitasia*. Analyysin tulos myötäilee Sirpa Aallon huomioita kuninkaista ja vallasta. Kuningassaagat heijastelevat Norjan vuosien 1130–1240 sisäisiä valtapoliittisia kiistoja, ja myös Historia Norwegiaessa mainitaan *pikkukuninkaat*, tarkoittaen alueellisia päälliköitä Norjassa, Tanskassa ja Ruotsissa, jotka huomattuaan kristinuskon edut omaksuivat kristillisen kuninkaan ihanteen (*Rex iustus*).⁷³

Suurin osa maantieteellistä kuvausta on selkeästi *kartattoman ajan* maailmankuvan kuvausta, mutta se sisältää myös ilmaisuja, jotka heijastelevat suurten kokonaisuuksien hahmottamista muusta kuin sivusuunnasta katsottuna. Historia Norwegiae on siis mielenkiintoisesti jo siirtymässä *kartattomalta ajalta* karttojen aikaan. On kuitenkin huomioitava, että kyse oli oppineen miehen kirjoittamasta teoksesta, joten on mahdotonta tietää, missä määrin Historia Norwegiae heijastelee kirjoittajan omaa näkemystä maailmasta, ja missä määrin kyse on laajemmista kulttuurin muutoksista. Lisäksi tutkijan tulee aina olla varovainen tehdessään päätelmiä lähes 1000 vuoden taakse.

5. Johtopäätökset

1990-luvulta lähtien akateemisessa maailmassa on yleisesti hyväksytty määritelmä kartoista kuvallisina esityksinä, jotka auttavat ymmärtämään ihmisten kokemaa maailmaa, välimatkoja ja olosuhteita spatiaalisesti.⁷⁴ On tärkeää sisäistää tämän määritelmän ajallisuus eli se on nykyajan käsitys kartoista ja poikkeaa edellisten sukupolvien kartta-käsitteestä. 1100-luvulla tilanne oli toinen. Ihmisten arkitodellisuus ja liikkuminen *kartattomalla ajalla* perustui silmän tasolla toimimiseen. Käsitys maailmankaikkeudesta rakentui erilaisten kehien kautta, keskuksesta kohti ulointa piiriä, jossa mellastivat oudot olennot ja vaaralliset vedet. Tämä näkemys toistui niin esikristillisessä

⁷² Ekrem 2003, 183–184, 187.

⁷³ Aalto 2019, 72–73.

⁷⁴ Nurminen 2015, 16.

skandinaavisessa traditiossa kuin varhaiskristillisyyden ja antiikin tiedon synteesssäkin. Saagakirjallisuus esittää pääosin esikristillistä maailmankuvaa, Historia Norwegiae taas sisällöltään korostaa kristinuskon voittokulkua. Siirtyminen viikinkien todellisuudesta kohti eurooppalaista *imago mundia* tarkoittaa, että esikristillisen maailman pystysuuntainen maailmankuva poistuu ja tilaa valtaa horisontaalinen ajattelu.

Historia Norwegiae hämmästyttää kuitenkin maantieteellisellä kuvauksellaan, jossa Skandinaviaa tarkastellaan osittain kuin jumalan silmin, ylhäältä käsin. Kuvaus on saanut innoitusta 1100-luvun Honorius Autunilaisen *Imago mundista*, jota on täydennetty. Tutkimustulos herättää siis lisäkysymyksiä; 1100-luvulla on todistettavasti elänyt pohjois-eurooppalaisia oppineita kuten Historia Norwegiae:n kirjoittaja, jotka ovat kyenneet ja halunneet välittää ennennäkemätöntä tapaa hahmottaa maantietoa, mutta tehneet sen vain kirjallisesti. Projisio, jonka kautta jokin alue on mentaalisesti rakennettu, ei ole realisoitunut kartaksi, vaikka kyky ja tarve sen kuvitteluun lintuperspektiivistä on ollut olemassa. Koska muinaisuuden tutkiminen on pääosin meille säilyneiden dokumenttien varassa, ei voida poissulkea mahdollisuutta, että jonkinlaisia kuvallisiakin esityksiä Norjasta eli karttoja olisi voitu tehdä, mutta tämän hetkinen tutkimuskirjallisuus ei anna sellaisesta mitään viitteitä.

Lähteet ja kirjallisuus

I LÄHDE

Ekrem, Inger & Lars Boje Mortensen (toim.). *Historia Norwegiae*. Käänt. Peter Fisher. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2003

II TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Aalto, Sirpa, ”Islantilaiset saagat historian tutkimuksen lähteinä”. Teoksessa Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna, *Keskiajan avain*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009, 66–75.

Aalto, Sirpa, ”Kuningassaagat”. Teoksessa Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi, *Johdatus saagakirjallisuuteen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys = Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2019, 46–76.

Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi, ”Aikalaissaagat ja annaalit”. Teoksessa Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi, *Johdatus saagakirjallisuuteen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys = Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2019b, 117–146.

Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi, ”Johdanto”. Teoksessa Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi, *Johdatus saagakirjallisuuteen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys = Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2019a, 11–45.

Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi. *Johdatus saagakirjallisuuteen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys = Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2019.

Andersson, Theodore M. *The Problem of Icelandic Saga Origins : a Historical Survey* . Yale University Press, 1964.

BnF (Bibliothèque nationale de France) Data, *Inger Ekrem*. Haettu 23.10.2020 osoitteesta https://data.bnf.fr/en/13616510/inger_ekrem/#activities.

Bodleian Library, Oxford University (2018) MS. D’Orville 77 :*Macrobius, Commentarii in Ciceronis Somnium Scipionis* fol.100r. Haettu 4.2.2021 osoitteesta <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/d76ac9b7-c1f5-4dc1-92d4-164029bb5704/> Käyttöoikeus CC-BY-NC 4.0.

Ekrem, Inger, “Essay on Date and Purpose”. Teoksessa Ekrem, Inger & Mortensen, Lars Boje (toim.), *Historia Norwegiae*. Käänt. Peter Fisher. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2003, 155–225.

Ekrem, Inger & Mortensen, Lars Boje (toim.), *Historia Norwegiae*. Käänt. Peter Fisher. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2003.

Ekrem, Inger & Lars Boje Mortensen (toim.), Käänt. Peter Fisher. ”The Latin Text & English translation” Teoksessa Ekrem, Inger & Mortensen, Lars Boje (toim.), *Historia Norwegiae*. Käänt. Peter Fisher. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2003, 49–105.

Kanerva, Kirsi, ”Islantilaissaogat”. Teoksessa Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi, *Johdatus saagakirjallisuuteen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys = Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2019a, 77–116.

Kanerva, Kirsi, ”Muinaissaogat”. Teoksessa Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi, *Johdatus saagakirjallisuuteen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys = Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2019b, 147–178.

Kanerva, Kirsi, ”Ritarisaogat”. Teoksessa Aalto, Sirpa & Kanerva, Kirsi, *Johdatus saagakirjallisuuteen*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys = Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2019c, 179–216.

Kuldkepp, Mart, “A Study in Distance: Travel and Holiness in Eiríks saga rauða and *Eireks Saga Viðförla*”. Teoksessa Valk, Ülo & Sävborg, Daniel, *Storied and Supernatural Places. Storied and Supernatural Places (Volume 23.0)*. Helsinki: Finnish Literature Society / SKS, 2018, 206–219.

Lindow, John. *Historia Norwegie. Inger Ekrem, Lars Boje Mortensen, Peter Fisher*. Speculum, volume 80, nro 4. Osoitteessa <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1017/S0038713400001652>, 2005.

Sävborg, Daniel, “The Icelanders and the Trolls – the Importance of Place”. Teoksessa Valk, Ülo & Sävborg, Daniel, *Storied and Supernatural Places. Storied and Supernatural Places (Volume 23.0)*. Helsinki: Finnish Literature Society / SKS, 2018, 194–205.

Kaivola, Tiina & Hannele Rikkinen. *Nuoret ympäristöissään : lasten ja nuorten kokemusmaailma ja ympäristömielikuvat* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

Knuuttila, S., Laaksonen, P., Piela, U., Sepänmaa, Y., Lehtinen, A., Naukkarinen, O., Tuan, Y., Karjalainen, P., Siim, P., Illman, R., Keskitalo-Foley, S., Sinkkonen-Tolppi, M., Pöysä, J., Latvala, P., Laurén, K., Kymäläinen, P., Forselles-Riska, C., Aarnipuu, P., Kurki, T., ... Löytynoja, T. *Paikka : eletty, kuviteltu, kerrottu* . Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Mauranen, Tapani (toim). *Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta tielaitosta. 1, Maata, jäätä, kulkijoita: tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*. Edita: Helsinki, 1999.

Mortensen, Lars Boje, ”Introduction”. Teoksessa Ekrem, Inger & Mortensen, Lars Boje (toim.), *Historia Norwegiae*. Käänt. Peter Fisher. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2006, 8–48.

Niiranen, Susanna, ”Keskiajan kirjallisuus historian tutkijan lähteenä”. Teoksessa Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna, *Keskiajan avain*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009, 55–65.

Nurminen, Marjo, Nurminen, Juha, Barber, Peter, Karttunen, Ilkka & Johnson, Donald S. *Maailma Piirtyy Kartalle: Tuhat Vuotta Maailmankartan Kulttuurihistoriaa*. Helsinki: John Nurmisen Säätiö, 2015.

Nenonen, Marko, ”Kulkijan taival”. Teoksessa Mauranen, Tapani (toim). *Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta tielaitosta. 1, Maata, jäätä, kulkijoita: tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*. Edita: Helsinki, 1999, 274–334.

Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna. *Keskiajan avain*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009.

[oooOOC \(2016\) Orbis terrarium-T and O map. \(Valokuva\)](https://www.flickr.com/photos/27068516@N00/29229297620). Haettu 14.1.2021 osoitteesta <https://www.flickr.com/photos/27068516@N00/29229297620>. Käyttöoikeus [CC BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/).

Parker Library, Cambridge, Corpus Christi College, MS 066: *Imago mundi. Pliny. Historia Anglorum. Miscellaneous Theological Texts*. Haettu 22.10.2020 osoitteesta: <https://parker.stanford.edu/parker/catalog/jb848tp9919> Käyttöoikeus: [CC-BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/), [CC BY-NC 3.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/).

World Heritage Encyclopedia, Project Gutenberg Self-Publishing Press. *Historia Norvegiae*. Haettu 23.10.2020 osoitteesta: http://www.self.gutenberg.org/articles/historia_norvegiae.

Tahkokallio, Jaakko, ”Suullisen ja kirjallisen suhdetta tutkimassa”. Teoksessa Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna, *Keskiajan avain*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009, 76–91.

Tahkokallio, Jaakko, sähköpostiviesti. 12.3.2020 (tekijän hallussa).

Tahkokallio, Jaakko. ”Jakso 1: Kristilliset mappa mundit ja merenkulkijoiden portolaanikartat.” *Maailemankartan historiaa*. Radio-ohjelma 26.9.2016. Yle Areena-verkkopalvelu. Haettu 30.9. 2020 osoitteesta: <https://areena.yle.fi/1-3644509>.

Tuan, Yi-Fu. *Space and Place : the Perspective of Experience* . 8. pr., University of Minnesota Press, 2001.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* Uudistettu laitos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 2019.

Valk, Ülo & Sävborg, Daniel. *Storied and Supernatural Places. Storied and Supernatural Places (Volume 23.0)*. Helsinki: Finnish Literature Society / SKS, 2018.

Österreichische Nationalbibliothek, *Sammelhandschrift Verschiedene 188 Bll. (fol. 1). Descriptio insularum aquilonis*. Haettu 8.2.2021 osoitteesta https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3306952&order=1&view=SINGLE.

Kuviot

Kuvio 1. Tuan, Yi-Fu (2001). ”Upright human body, space and time”. Teoksessa *Space and Place : the Perspective of Experience* . 8. pr., University of Minnesota Press. Käyttöoikeus kuvaan: sähköpostitse sekä Yi-Fu Tuanilta 15.1.2021 ja University of Minnesota Pressista 19.1.2021.

Kuvio 2. [oooOOC](https://www.flickr.com/photos/27068516@N00/29229297620) (2016). *Orbis terrarium-T and O map*. (Valokuva) Haettu 14.1.2021 osoitteesta <https://www.flickr.com/photos/27068516@N00/29229297620>. Käyttöoikeus [CC BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/).

Kuvio 3. Bodleian Library, Oxford University (2018) MS. D’Orville 77 :*Macrobius, Commentarii in Ciceronis Somnium Scipionis* fol.100r. Haettu 4.2.2021 osoitteesta <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/d76ac9b7-c1f5-4dc1-92d4-164029bb5704/> Käyttöoikeus [CC-BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Kuvio 4. Parker Library, Cambridge, Corpus Christi College, MS 066: *Imago mundi. Pliny. Historia Anglorum. Miscellaneous Theological Texts*. Haettu 22.10.2020 osoitteesta: <https://parker.stanford.edu/parker/catalog/jb848tp9919> Käyttöoikeus: [CC-BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/), [CC BY-NC 3.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/).

Taulukot

Taulukko 1. Historia Norwegiaessa esiintyviä, spatiaalisia ilmaisuja, 1. ryhmittely

Taulukko 2. Historia Norwegiaessa esiintyviä, spatiaalisia ilmaisuja, 2. ryhmittely

Liitteet

Liite 1. Tuan, Yi-Fu. *Space and Place : the Perspective of Experience* . 8. pr., University of Minnesota Press, 2001, 48 – 49. Kuviin saatu käyttöoikeus sähköpostitse sekä Yi-Fu Tuanilta 15.1.2021 ja University of Minnesota Pressista 19.1.2021.

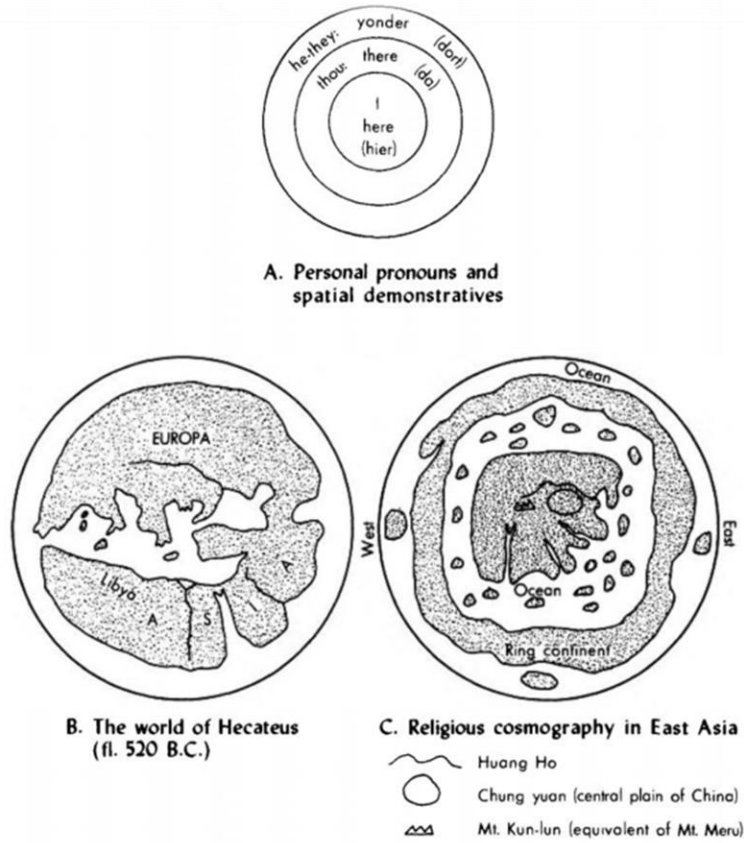
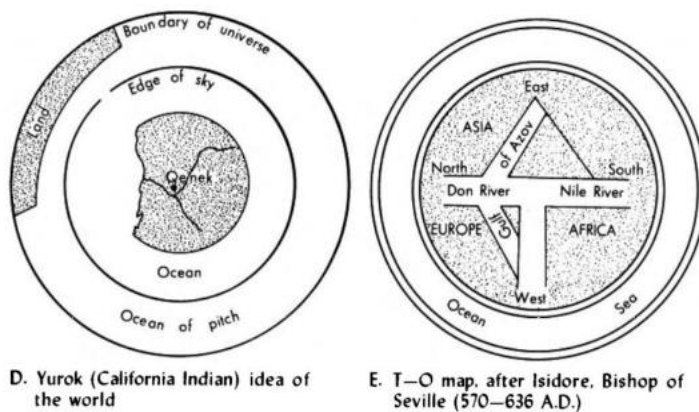

Figure 4. Egocentric (A) and ethnocentric (B-G) organizations of space from ancient to modern times, in literate and nonliterate societies. Figure 4G is reprinted with permission from Torsten Hägerstrand, "Migration and area: survey of a sample of Swedish migration fields and hypothetical considerations on their genesis," *Lund Studies in Geography, Series B, Human Geography*, vol. 13, 1957, page 54.

Liite 2. Historia Norwegiaessa esiintyviä paikkojen ja kansojen nimiä. Käännös: Emmi Liinalaakso tai editio, nimen jälkeen latinankielinen alkuperäisilmaisu edition tulkinnan mukaan. Ekrem, Inger & Lars Boje Mortensen (toim.), *Historia Norwegiae*. Käänt. Peter Fisher. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2006, 52–71.

s. 52-53

Albia (joki)

saamelaiset, Finnis

Tanska, Daciam

Itämeri, Balticum Mare

Ruotsi, Swethiam

Götanmaa, Gautoniam

Ångermanland, Angariam

Jämtland, Jamtoniam

s. 54-55

karjalaiset, Kyriali

kveenit, Kweni

”Cornuti Finni”

Bjarmilaiset, Biarmones

Islanti, Glaciali Insula

grönlantilaiset, Viridenses

Grönlanti, Viridis Terra

Afrikan saaret, Africanas insulas

Skræling (historiallinen, i.e. inuiitti)

Decapolis

(editiossa: Viken) Sinus Orientalis

Rygiarbit

Gulatingslag, Gulacia

Mian saari, Media

Mor, Møre

s.56-57

Trondemia, Trøndelag,

Halogia, Hålogaland

Vegestav, Wegestaf

Bjarmia, Biarmoniam

Romerike, Regnum Raumorum

Ringerike, Ringorum

Telemark, Thelamarchia

s.58-59

Hedmark, Heidmarchia

Älvdalen, Conuallibus Albie

Gudbrandsdalen, Valles Gudbrandi

Lom, Loariis

Dovrefjell, Mons Doffrarum

Valdres, Waldresia

Hallingdal, Vallis Haddingorum

Gulatingslag, Gulaticis

Mjøsa, Miorso

saksit, Saxones

Oslo, Asloiam

Finnmarken, Finnorum

s. 60-61 -

s. 62-63 -

s. 64-65

Solund saaret, Solunde

Solund meri, Solundicum Mare

Irlanti, Iberniam

Orkneysaaret, Orchades insule

(editiossa: "pents": piktit) Peti

Pentland, Terra Petorum

Skotlanti, Scotia

Pentlandin Vuono, Petlandicum Mare

Saksa, Theutonica

s. 66-67

Papeyn saari, insula Papey

Afrikka, Africani

viikingit, pirate

englantilaiset, Anglos

skotit, Scotos

Irlantilaiset, Hibernios

Englanti, Anglia

Northumbria, Northimbriam

Caithness, Kathanasiam

Irlanti, Hybernia

Dublin, Diflinniam

Rouen, Rodam

Normandia, Normandie

s. 68-69

friisit, Fresones

Hollanti, Hollandia

Orkney, Orchabidus

"Lammassaari", Insulis Ouium

Fäärsaaret, Fereyiar

"Jääsaari", Glaciali Insula

s.70-71_

Islanti, Islandia

Hekla-vuori, Mons Casule

Etna, Ethne